

A NÖVEKEDÉS, AZ EURÓ ÉS AZ EGYESÚLYHIÁNY

Csaba László¹

Megjelenik in: MURAKÖZY László, szerk: A JELEN A JÖVŐ MŰLTJA. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009.

KIVONAT: Az írás azt a talányt vizsgálja, hogy az EU tagság a várakozások ellenében miért nem vezetett a közös valuta gyors átvételére és a felzárkózási folyamat tartósulására. A balti és a balkáni új EU tagokra összpontosítva megvizsgáljuk az általuk folytatott nem etatista, de a közös valuta és a fejlődés *fenntarthatósági* követelményeivel élesen szembemenő gazdaságpolitikát. *Feltételezzük* - utóbb igazoljuk – hogy ennek hátterében a makroökonómiai alapösszefüggéseket egyoldalúan előtérbe helyező, és a bonyolultabb mozzanatot, főképp az időigényesebb intézményépítést elhanyagoló megközelítés áll. A szerves fejlődést rövid útra terelni kívánó, türelmetlen és rögtönző gyakorlat azonban visszajára sült el.

* * * * *

A rendszerváltozáskor szerzett előnyeit elvesztett Magyarország erőteljesen kirí a hasonló helyzetű, és az EU-ba vele együtt belépő átalakult országok sorából. Míg a magyar kisiklás okairól számos írás született, köztük/Karsai-Vértés, szerk.,2007/,/ Lengyel,2008/ , /Muraközy, szerk.,2007/,/ Fodor és társai/2008/,/Matolcsy,2008/ a hazai közéletet mintha túlságosan is eluralta volna az önsajnálát. Nemigen esik szó arról, hogy a magyar lassulás időszakában hihetetlen ütemben növekedő országok esetében a mai közgazdasági irodalomban az eredendő bűnnek számító *fenntarthatatlanság* jelei alakultak ki már 2005-2007 során. S miközben a hazai és a nemzetközi közvélemény és a sajtó a rövid távú növekedési mutatók bővületében él, a közgazdaságtanban járatos elme elgondolkodhatott azon, hogy vajon a Magyarországot egy főre jutó GDP tekintetében már 2006-ban elhagyott Szlovákia és Észtország növekedési *trendértéke* vajon elvileg lehet-e hosszú távon 10 százalék fölött évente? Hiszen efféle növekedést a saját kimutatása szerint jelenleg 2400 dolláros egy főre jutó jövedelmű Kína tud csak elérni/WDR,2008/, vagyis a mai euró-dollár árfolyamon *egytizednyi* egy főre jutó jövedelem mellett. Ezen a szinten - Evsey Domar majd Robert Solow évtizedes felismerései alapján- ez a teljesítmény

¹ Akadémikus, egyetemi tanár/DE,CEU,BCE/. Köszönettel tartozom Györffy Dóra és Muraközy László e szöveg előző változataihoz fűzött észrevételeiért.

egyáltalán nem meglepő, a szerkezeti tényező meghatározó volta miatt. És ha készséggel elismerhetjük, hogy magyar szerzőnek savanyú a szőlő, a kérdés azért kérdés marad, hisz az említett növekedésméleti alapvetéseket nem az átalakulás összefüggésében fedezték fel.

Hasonlóképpen megfogalmazható- és nem meglepően a banki elemzők meg is fogalmazták/Backé és tsai,2007/- azt, hogy a növekedés kis nyitott gazdaságban, mint amilyenek az általunk vizsgált balti és balkáni államok, már *középtávon sem* függetlenedhet a külső fizetési mérleg állapotától. A külső pénzügyi fenntarthatóság- mint saját gazdaságtörténetünkben már-már unalomig ismerjük – a gazdasági fejlődés ütemének közép- és hosszabb távon kényszerítő erejű peremfeltétele, mértéke a közismert hüvelykujj-szabályok szerint a *GDP 5 százalékát tartósan* nem haladhatja meg.

Ezzel szemben a balti államokban a kétezres években a GDP 13-22 százalékát is meghaladó fizetési hiányok mutatkoztak, s a bolgár és román gazdaság meglódulása jelentős fizetési hiánnyal társult. Bulgáriában ennek mértéke az Unicredit alább idézett szemléje szerint 2006-ban a GDP nem kevesebb, mint 17.8, majd 2007-ben 21.5 %a volt, ami 2008-ra is még „csak” 14.5 és 2009-re 11 százalékra csökkent, majd ismét növekedni fog. Romániában a megfelelő egyensúlytalansági adat a GDP 10.4%-a 2006-ban, 13.9%-a 2007-ben 14.2%-a 2008-ban és 13.5%-a 2009-ben. Ez arra utal, hogy a növekedést jelentős részben külső forrásra alapozták. 2007-2008 folyamán *ezért is* egyértelművé vált, hogy a korábbi várakozások ellenében mindössze két térségbeli állam és az angol font-övezetből jövő két földközi tengeri szigetország képes teljesíteni a közös valuta követelményrendszerét, a többiek pedig látványos növekedésük ellenére sem.

Ez bizony meglepő, hisz korábban sokan azt várták: az új tagállamok politikai nyomásra teljesítik ugyan az EMU követelményeket, ámde nagy árat fizetnek érte növekedésben és korszerűsítésben/Dyson, K. szerk.2006/. Mi sem kevésbé meglepő, mint az, hogy az unió fiskális és monetáris szabályai, amelyek érdekében még az Európai Bíróság is szót emelt 2004-ben, ily csekély hatással legyenek az új tagállamokra. S miközben a régi tagállamok elemzése/Győrffy,2008/ joggal mutat arra, hogy a belső elkötelezettség *hiján* a külső kényszer kevés, az elemzésünk tárgyát képező országokra épp az volt a jellemző, hogy a szakmai és a szélesebb közvélemény az árstabilitás, a kisebb állam, az átlátható adóztatás és a jóléti állam visszaszorítása

ügyében – Nyugat Európa magállamaitól eltérően – erőteljesen támogatta a kormányzatokat. Annál is inkább érdekes kérdés az, hogy az efféle piacpárti koszenzusból kibontakozó egyetértés és politika vajon elvezethet-e kelet-ázsiai típusú pénzügyi válságokhoz, ahol épp az az izgalmas, hogy a felszínen rendben lévő „fundamentumok” mellett és ellenére is létrejöhet és Ite is jön a pénzügyi értékelések alapvető átértékelődése, amit akár válságnak is nevezhetünk/Lámfalussy,2008/.

A kínálati oldali megközelítés ellentmondásai

Hipotézisünk a következő. Míg Magyarországon a 2001-2008 közti időszakban a bevett közgazdasági felismerésekkel nyíltan szembe menő gazdaságpolitika folyt, addig a többi átalakuló országban az 1980-as évek amerikai republikánus kormányzatai által hirdetett kínálati oldalú közelítés vált jellemzővé. Ennek lényege a bevezető tankönyvek- a maguk szintjén helytálló- *leegyszerűsítéseinek* átültetése lenne és a politikai közhangulat kiszolgálása.² Ezek együttese vezetett oda, hogy a kormányzat kezében nincsenek eszközök a folyamatok megállításra. Ha pedig érzékelik e kedvezőtlen jelenségeket, nincs készletük a fékre lépni. A végeredmény pedig e két mozzanat kölcsönhatásaként értelmezhető.

Jegyezzük meg, hogy a hagyományos populizmus Latin Amerikában alakult ki/Kádár B., 1977, Dornbusch-Edwards, szerk.,1990/. Ez általában *a kiadási oldal* manipulálása révén próbál/t/ a választóközönség kedvében járni³, főképp célzott juttatásokkal. Miközben a nyersanyaggazdagság egy sor országban lehetővé tette és évtizedünkben ismét lehetővé teszi a nyersanyagjáradék szétesztésén alapuló népszerűség-hajhászt, ami többnyire tekintélyelvű politikai berendezkedéssel társul/Gylfason – Zoega,2006/⁴, az általunk vizsgált államokban nem keletkezik olyan járadék, amit eképp szét lehetne osztani. Ezekben az országokban ezért épp az az újdonság, hogy az állami pénzek „elengedése” inkább *a bevételi oldalon figyelhető meg*. Ehhez társul még az, hogy az állam nem is képes, de nem is hajlandó a magánfogyasztás- több évtizednyi visszaszorítottságot követő- elszállását fékezni vagy épp megakadályozni.

² Természetesen nem állítjuk, hogy bármely társadalmi vagy gazdasági folyamat a maga összetettségében *egy-ügyűen* magyarázható lenne. Tudományos keretben azonban *egyszerre* csak egy szempontból közelíthetünk, mert a holisztikus tárgyalásmód elkerülhetetlenül a szétesésre vezet.

³ Argentínában a Kirchner házaspár, Bolíviában Morales elnök, Venezuelában Hugo Chavez próbálkozik ilyesmivel a kétezres években.

⁴ Például Kuvait, Angola vagy a Kongói Demokratikus Köztársaság .

a/A balti országok és a román-bolgár egyensúlytalanság elemzői/Darvas-Szapáry,2008/ joggal emelik ki azt, hogy míg a szocialista korszakban általában az állami költekezés, a beruházások és a hadiipar túlfuttatása vezetett külső egyensúlyhiányhoz, addig a kétezres évek közepén kimondottan *a magánszektor és ezen belül a személyes fogyasztás vezérelte boom* bontakozott ki. E fejlemény további sajátossága, hogy a pénzügypolitika e fejleménnyel szemben jelentős mértékben *eszköztelennek* bizonyult. Nem utolsó sorban azért, mert a hitelezés a privatizálás során külföldiek tulajdonába került magánbankok kezében van. Utóbbiak pedig a székhelyország szabályozása alá esnek, a telephely állam csak igen korlátozottan képes hitelfelvételüket korlátozni. Kihelyezéseik tekintetében pedig végképp csak a minimálisan kötelező átláthatósági és elővigyázatossági szabályokat kérheti számon, az ütemet és a szerkezetet aligha.

Mindezt úgy is lefordíthatjuk, hogy a jegybank jelentős részben *elvesztette a hatalmát a monetáris bázis alakulása felett*. A magánosítással a pénzteremtés jelentős részben e pénzintézetek kezébe került, amelyek viszont a devizahitelezéssel lényegében megkerülik a belföldi pénzkínálat alakulását célzó előírásokat. Sőt, kis nyitott gazdaságokban általában véve is egyre inkább jelképszerűvé válik a monetáris politika szerepe, például a főbb pénzpiaci kamatlábak és a belső kockázati szint indokolta kamatlábak közti különbség mértékének kialakulásakor a piacon. A bankok *transznacionalizálódása* és a banki, valamint nem banki tevékenységek közti határok elmosódása jelentős új *szabályozási kihívássá vált*, ami korántsem szorítkozik az átalakult országokra, s aminek megoldatlansága már korábban is ismert volt–még mielőtt közvetlen válságtényezővé lépett volna elő/Csaba,2006, 13.fejezet/.

b/ Magától adódik e fölvetésből az a javaslat/Backé és társai,2007/ hogy a pénzügypolitikát a gazdaságpolitika másik ága, *a költségvetési politika* segítse ki a nehézségből. Ennek számos eszköze és értelme is lehet. Egyfelől 10 százalék fölé pörgetett, vagyis nyilvánvalóan túlhevített ütemet a szokásos közgazdasági megfontolások alapján is mindenképp célszerű hűteni. Ennek eszköze lehet például az adóemelés. Az így keletkező bevételt– ismerve az adott országok fizikai és intézményi infrastruktúrájának, környezetének és közintézményeinek állapotát- „improduktív” módon is hasznosan el lehet költeni. Nem kétséges, hogy például az EU által különösen a bolgár és román esetben hiányolt *igazságügyi reformok*, de a balti

országokat is sújtó – jórészt, de nem kizárólag szovjet eredetű – *környezetrombolás* megfordítása jelentős és hasznos, a széles értelemben vett fejlődés számára kedvező költségi lehetőségeket/igényeket jelentene. Ezek egyike *sem járna* a pusztán a folyó kibocsátást jelző GDP arányos gyarapodásával,⁵ és bizonyára nem terhelné a fizetési mérleget/hacsak nem előfeltételezzük, hogy minden íróasztalt és minden kilométer úthoz használt azbesztet is külföldről *kell* beszerezni/. Az erőteljesebb környezetvédelmi normák egyébként ekkor is lassítanák/lassíthatták volna a folyó kibocsátást, míg a szerkezeti illeszkedés végbe nem megy, vagyis épp a számunkra érdekes középtávon. Igaz, mindezeket a távlatos lépéseket kevésbé lehet az utolérés nacionalista programjainak igazolására, vagyis ha tetszik közvetlen politikai aprópénzre váltani⁶.

Igen fontos felismerni azt, hogy a balti államok esetében nemcsak a gyors növekedés, hanem az adócsökkentés és általában az alacsony közterhek politikája a nemzeti *identitásformálás* eszközévé is vált/Bönker,2008/. Ez a mozzanat magyarázza, hogy a két évtized szovjet és átalakulási stagnálás után miért *nincs is akarat* a fogyasztásalapú növekedés visszavételére, sőt a leginkább kézenfekvő adópolitikai fékezés megvalósulására sem. Figyelemre méltó, hogy a gazdasági növekedés megtorpanására és az infláció elszabadulására nem tervezett lépések keretében került sor 2008-ban, hisz ezeknek *még az év első három-négy hónapjában megjelentetett jegybanki elemzésekben nyomuk sem volt*. Ez igazolja, hogy a lassulás illetve a lett és a litván visszaesés kényszer-jellegű.

A lett nemzeti bank kormányzója/Rimsics,2008/ például már azt is eredményként könyvelte el, hogy a fizetési mérleg hiánya a 2007.évi 26.6 százalékról 19.9-re csökkent, miközben az infláció 13,8%, az államadósság 60 százalék, és a növekedés 3,3 százalékra mérséklődött. Hasonlóképp az év elején még derűlátó litván jegybank is kénytelen volt késő tavasszal a kemény földetérés jeleiről beszámolni: a GDP a 2007.évi 0.3 százalékos növekedést követően 2008-ban 1.5 és 2009-ben 1,8 százalékos *csökkenést* mutat. A fizetési mérleg hiánya eközben- a mérséklődés ellenére- továbbra is kirívóan magas marad,

⁵ Épp ezért volt a szocialista iparosítás sajátja az infrastruktúra és a karbantartás elhanyagolása, ahogy legutóbb 2008 júniusában az 5 millió embert földönfutóvá tevő kínai földrengésnél is láthattuk. Az áldozatok közt azért volt aránytalanul sok a gyerekek, mert a 15-20 évre tervezett iskolák felújítása *helyett is* újakat építettek, a tervteljesítés- és a kimutatott növekedés – nagyobb dícsőségére.

⁶ Fölvetődhet, hogy ez nem keynesi ihletésű politika lenne-e.Értelemszerűen igaz, hogy míg az elméletben az iskolák kibékíthetetlenek, a gyakorlat bizonyos fokú eklekticizmus- „mindegy, csak használjon”- ugyanúgy nem nélkülözhet, mint az orvoslás. Így például az EKB alapszabálya a 2 százalékot 4 negyedéven át meghaladó visszaesés idejére kimondottan kötelezi a Tanácsot az expanzív pénzpolitika meghirdetésére.

a 2007.évi 13,7 százalékról 2008-ra 11,9 és 2009-re is még 10,6százalék, és az infláció 2008-ban a két számjegyű tartományban marad.⁷ Végül a kigazítást részben önként- már a 2008.év elején- végrehajtó Észtország az, ahol a lassulás a tervek szerint a legkisebb, 2008-ra 2 és 2009-re 3 százalék, ami után a korábbi 6-7 százalékos ütem visszatértét várják. Eközben az infláció a 2007.évi 6,8-ról 2008-ra 9.8%-ra gyorsul, majd 2009-re 4.5% marad, a fizetési mérleg hiánya a 2007.évi kiugró 15.8%-ról 2008-ban 8.3 majd 2009-ben is 6.1% marad, és az ország külső adósságállománya a 110 százalékos!! megdöbbentő szinten stabilizálódik a jegybank előrejelzése szerint.⁸

Szembetűnő tehát, hogy a gazdaság *túlpörgetése* két esetben recessziót, a harmadik esetben a hivatalosan vártnál tartósabb lassulást vált ki, amit további kockázatok is tetéznak/az ingatlanlufi kipukkadása, a külső finanszírozás megnehezedeése és a bizalomvesztés okán/. Jól látható, hogy amikor 2006-ban az Európai Központi Bank nem fogadta el a litván csatlakozási kérelmet, az észtek és a lettek pedig visszaléptek, ez *nem* az akkoriban emlegetett egy tized százalékpntnyi eltérése alapján, hanem a balti államok helyzetének *józan megítélésén*.

Hasonló a helyzet Bulgáriában, ahol a 90-es évek második felét követő stagnálás, konszolidáció után a 2001-2005 közötti 5.5 százalék növekedést 2006-ban 7.1, 2007-ben 6.2 és 2008-ban 5 százalék körüli érték követte. E növekedés kísérője azonban az államháztartási hiány megnövekedése volt, a 2004.évi 1.4-ről 2007-re 3.4%-ra, az infláció pedig a 2001-2005 közötti 5.5%-ról 2006-ra 7.4, 2007-re 7.8százalékot ért el, majd 2008 első hónapjaiban 13 százalék fölé kúszott.⁹ Eközben a bolgár jegybank kimutatásai szerint az ország teljes külső adósságállománya 2008 április végére a GDP 93.8%-át is elérte, amiből azonban a közsféra csak a GDP 11.4%-ával részesedett, vagyis túlnyomóan a magánszektor adósodott el külföldön.¹⁰ Jól látható tehát, hogy a kormányzat *itt sem lépett a – költségvetési- fékre*, miközben túrte- részben kényszerből- a magánosok mértéktelen eladósodását.

⁷ Macroeconomic development and outlook for the Lithuanian economy, 30 April elérhető: www.lb.lt, letöltve 2008.júl.3-án.

⁸ Bank of Estonia: *Estonian Economic and Monetary Policy*, no1/2008,19.o, elérhető: www.eestipank.info, letöltve 2008.júl.3-án. Ez az összeg nem hasonlítható értelmesen mondjuk Belgium adatához, már csak a belső megtakarítások nagysága, a pénzügyi mérete és a mindeből fakadó bizalmi többlet/hiány eltérése okán sem.

⁹ ECB: *Statistics Pocket Book*, May, 2008. Frankfurt/M., 37.3844.o.

¹⁰ Bulgarian National Bank: *Economic Review*, no 1/2008, elérhető: www.bnb.bg, letöltve 2008.júl.3.

Etekintetben *pozitív kivételnek számít Románia*, ahl a 90-es elvesztegetett évtizedet követően a GDP 2001-2005 közt átlag 5.5 %-kal, 2006-ban 7,9%-kal, 2007-ben pedig 6 százalékkal, bővült ami az idén csak kevéssé lassult. Az infláció 2008 első negyedében 8.5%-kal tetőzött és az előrejelzések szerint csak 2009 IV. negyedévére éri el az inflációs célkövetésben kitűzött 3.5%-os értéket.¹¹ Figyelemre méltó, hogy a többi országtól eltérően a teljes román küladósság a GDP 29.6 százalékát érte el 2006-ban, amiről 2008-ra csak 32.5%-ra nő, s az előrejelzések szerint 2010-ig se nő tovább. Ezen belül pedig a közszféra jelenleg 17.2 százalékos aránya a GDP 15.4%-ára mérséklődhet 2010-re¹², vagyis itt a külföldi bankokon keresztüli magáneladósodás *nem lépi túl az ésszerű mértékeket*.

c/ A globalizáció és az europaizáció kettős folyamata, miközben számos előnyt hozott a tárgyalt országokra nézve is, nem járt olyan mértékű stabilizáló és versenyképesség-növelő hatással, mint ahogy a helyi döntéshozók várták volna. Az EU-ban nem került sor a kohéziós politika és a vidékfejlesztés olyan jellegű felülvizsgálatára, ami megszüntette volna a leggazdagabb országok versenyelőnyét, ami nem utolsó sorban a lényegesen jobb adminisztratív képességükből adódik. Nem került sor a kiadási súlypontoknak a sokat emlegetett szolidaritás és felzárkóztatás szempontjai szerinti újraértékelésére¹³. Sőt, a korábbinál is szélesebb körben alkalmazzák a versenytárgyalásos és nyílt pályáztatási megoldásokat, amiben a fejlettebbek és a régi tagok szoktak előnyösebb helyzetbe kerülni.

Eközben az új tagállamok az uniót egyfajta bőségszaruként állították be saját közvéleményük előtt. Többen talán valóban elhitték saját szövegüket, ami szerint az uniós pénzneknek eleve erőteljes multiplikátor hatásuk van. Pedig ha az ember a konkrét fejlesztési célokra gondol, legyen szó ravatalozók építéséről vagy a Zeneakadémia felújításáról, de akár még hidak és gyorsforgalmi utak építéséről, netán vasúti pálya-korszerűsítésről, ezek közvetlen és mérhető gazdasági hasznát bajos lenne kimutatni. Az országok tőkevonzó képességét továbbra is az általános gazdasági környezet, a jogállamiság és a magánosítás kiterjedése határozza meg, amihez az EU tagság sokat már nem adott. Érdekes, hogy a csatlakozáskor középpontba került *pénzügyi szektor szabályozása*, amit a Bizottság EU-konformnak fogadott el, mily *kevésbé volt képes megbirkózni a*

¹¹ National Bank of Romania/2008/: *Inflation Report*, May, 39.o. elérhető: www.bnro.ro/publications , letöltve 2008.júl.3.

¹² UniCredit Group/2008/: *CEE Quarterly*, no.2. Bécs/negyedéves statisztikai és elemző kiadvány/, 28.o.

¹³ E kérdésekről bővebben ld a bennfentest/Iván,2008/ és saját értékelésünket/Csaba,2008/.

fellendülésből és a kamatkonvergenciából adódó fogyasztási boom hatásaival.¹⁴ Az is szembeűnő, hogy mind a balti, mind a balkáni államok esetében a növekedést a külső egyensúlytalanság kíséri, és ez – különösen a baltiak stagnáló kivitele mellett – *aggasztó* és hosszabb távon szembeszökően *nem tartható*.

d/ Az előzőekből könnyen belátható, hogy a közös valuta feltételrendszerét a két országcsoport tagjai *sem most, sem a közeli jövőben nem lesznek képesek teljesíteni*. Ez pedig azt jelenti, hogy a viszonylag gyors növekedés nem „teremti meg automatikusan” a kiegyensúlyozott költségvetést, az árfolyam- és ártstabilitást, és így a kamatkonvergenciát sem. Vagyis ismételt *hamisnak bizonyult* a – főképp a Stabilitási és Növekedési Egyezmény vitájában – időről-időre elhangzó érv, mely szerint a konjunktúra segítheti és segíti is a legjobban a követelmények betartását, mert nagyobb növekedés mellett ugyanakkora deficit kisebb százalékot jelent, illetve a növekedésből jut az államháztartásnak is. Ez ugyanis csak igen rövid távon érvényesül, vagyis végső fokon súlyos leegyszerűsítés, ami *az oksági lánc egészének megfordításához vezet az érvelésben*.

Mindkét országcsoport esetében épp fordítva állna a helyzet. Vagyis ha különféle módokon be tudták volna teljesíteni a közös valuta övezetéhez való gyors csatlakozásukat vélelmező várakozásokat, akkor *ennek következtében* szűnt volna meg a fizetési mérleg korlát. Ekkor és csakis ekkor vélhetőleg megőrizhető lett volna gyors és fenntartható növekedés mellett is az államháztartás egyensúlya. Ekkor *elvesztette volna jelentőségét a külső eladósodottság*, mint a felzárkózó országok fenntartható növekedésének egyik régóta jól ismert kényszerítő korlátja. Ekkor és ennek következtében az EU növekedésgyorsító hatásai tartósulhattak volna, és a spanyol, az ír, a görög és a finn esetben megfigyelt kedvező hatások lehettek volna túlsúlyban. Az ártstabilitás azonban – ahogy az elmúlt évek mutatják – olyan erények közé tartozik, amelyekért *folytatosan kell küzdeni*, és a felzárkózó országokban sokkal kevésbé számít magától értetődőnek.

e/Mi a végső oka annak, hogy *épp a gyors növekedés idején nem tudtak a két csoport tagjai az euró-övezetbe lépni*, holott a baltiaknál a költségvetés is rendben volt, a balkániaknál pedig javuló irányzatú volt, elfogadható mértékeket ért el az elmúlt évekre? Ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy egyik esetben sem a magyar típusú kisiklással van dolgunk.

¹⁴ Ebben szerepet játszhatott az is, hogy az EU meghatározó országaiban sokkal kevésbé általános a bankszektor túlnyomóan külföldi tulajdonlása, ami az új tagállamokban és Horvátországban is jellemző.

A legkézenfekvőbb a konjunkturális magyarázat lenne, vagyis az a meglátás, hogy a gyors növekedés- különösen rögzített árfolyam mellett, ami alól Románia a kivétel – *árfelhajtó hatással* járhatna. Emlékeztetnünk kell ezel kapcsolatban arra, hogy ez - a Balassa-Samuelson hatás kapcsán született – felvetés csak rugalmatlan áruk és főképp tőkeáramlás híján lenne igaz, akkor, ha az áruk emelkedése a termelékenység, nem pedig *a központilag rögzített és szabályozott áruk módosulása* mellett következne be, ami a tárgyalt országokban biztosan nem így van/Cincibuch- Podpiera,2006/. Az áremelkedés másik oka- mint a jegybankok fentebb idézett ismertetőiből is kitetszik- *a pénzmennyiség felfúvódása*, ami a hitelcsatornán keresztül ment végbe, a fogyasztás és a beruházás egyidejű felfutását fedezendő.

Más oldalról is az átalakult országok *szerkezeti gyengeségeit*, az intézményépítés befejezetlenségét jelelti meg az inflációs nyomás. Egyfelől a valutatanács feleslegessé tette a monetáris politikai eszközök működtetését. Másfelől a tőzsdei bevezetések alacsony aránya és a bérnyomás együttesen a cégek piaci értékelését teszi bizonytalaná. A legfontosabb azonban az, hogy a kormányzat részint képtelen, részint nem hajlandó *az összkereslet visszafogására*.

f/ Az előzőekből kitűnik, hogy a kérdés megválaszolásához hasznos lehet az „*implicit gazdaságpolitika*” fogalmának/Szegvári,1988/ felélesztése. Azt jelenti, hogy a kormányzat által hirdetett elvek és törekvések és a gyakorlati vonalvezetés súlypontképzése közt szakadékszerűvé válik a távolság, ezért a valós célokat utólag kell rekonstruálni a tettekből.

Az előadottakból egyértelműen kiviláglik az, hogy sem a balti, sem a balkáni államok esetében *nem az euró-övezethez való mielőbbi csatlakozás volt a gazdaságpolitika érdemi súlypontja*. Mint ismeretes, a közös valuta sajátos gazdaságfilozófiát és irányítási gyakorlatot jelenít meg, és követelményeit a kialakításában részt vevő országok sem mindig és mind tudják teljesíteni. Ezért ez a megállapítás a kormányzati politika *egészének zsánerét* érinti. Vagyis messze nem szűkíthető le arra a – nem egészen közömbös- kérdésre, hogy az egyes államok *közelednek-e* a maastrichti szerződésben és a Stabilitási és Növekedési Egyezményben számszerűsített követelményekhez, vagy – mint a 2005-2008 közti időszakban – éppenséggel *távolodnak* tőle.

Minél alacsonyabb fokú az adott kormányzatokba vetett hazai és nemzetközi *bizalom*, mind a választók, mind az üzleti élet részéről,

annál nagyobb operatív jelentőségre tesznek szert *a mennyiségi előirányzatok*. Az általános bizalmatlanság és a romló teljesítmény kettőse mellett ugyanis nincs mód a követelmények olyan nagyvonalú értelmezésére, mint mondjuk a jelentős megtakarításokkal és a világ egyik – arányaiban – legnagyobb befektetési piacával rendelkező Belgium esetében volt. Sőt, mivel azok a dél-európai országok, amelyekkel szemben kimondottan politikai megfontolásból húnytak szemet a valutauniós követelmények nem-teljesítése fölött, egyáltalán *nem igazolták* teljesítményükkel a megelőlegezett bizalmat.

Mi volt akkor az új tagállamok gazdaságpolitikájának *valós súlypontja*, ha épp a földközi-tengeri országok számára legnehezebb államháztartási és inflációs mutatók tekintetében sokáig – bár nem fenntarthatóan – jól álltak? Mi több, a kamatkonvergencia esetükben is érvényesült, az árfolyamrendszer pedig Románia kivételével rögzített, vagyis az ERM-2-nél *szigorúbb* volt? Úgy tűnik, hogy a *konjunktúra-simítás*, vagyis az üzleti ingadozások szándékos tompítása bizonyára *nem szerepelt* a kormányzat kiemelt, komoly céljai között! Mint láttuk, a fékezés kézenfekvő eszközeivel sem éltek, a lassulás mindenütt váratlan és kényszerű módon következett be, és a jó éveket nem fordították a következő időszak fejlődésének jobb megalapozására.

A valós súlypont sok tekintetben a Bush adminisztráció gyakorlatát idézi: az összetett- fejlődés-gazdaságtani, intézmény-építési és europaizációs- feladategyüttesre egyszerű, már-már együgyű válaszokat adnak. Ez pedig a *növekedés felpörgetése és ennek érdekében a közterhek alacsony szinten tartása*.

E két szempont értelemszerűen nem közömbös semmilyen gazdaságpolitika számára sem. Nyilván a fenntartható gazdasági növekedés/Erdős,2003/is azt jelenti, hogy *a lehetőségek közül* inkább a magasabb, mint az alacsonyabb fejlődési pályaívet célszerű megcélozni, *amennyiben erre nézve a döntéshozóknak van választási lehetőségük*/mert többnyire, legalábbis rövid- és középtávon nincs/. Hasonlóképp az európai jóléti modell túlérétsége a 80-as és a 90 es években épp az ezt megőrizni kívánó skandináv államokban vezetett először a közkiadások GDP-n belüli arányának jelentős, akár 15 százalékpontot is meghaladó mérséklésére. Az a föltevés azonban, hogy ebben a kormányzás feladata kimerülne, *súlyos leegyszerűsítés*. A távlatos fejlődésnek ugyanis nem a mindenkori maximumot, hanem a hosszú távon legjobb és *elvileg tetszés szerint továbbvihető*, vagyis *minőségi* növekedést kell megcéloznia, a környezet, a

társadalom és a pénzügyi élet egyensúlyát megőrizve. Márpedig szembeötlő, hogy az általunk vizsgált két országcsoportban a követelmények nem jutottak érvényre.

Az ígéretés, a sodródás és a nem-cselekvés egysége

A közéletben kézenfekvő ellentmondás alakul ki a médiademokrácián és a tömegfogyasztáson alapuló társadalom *közvetlen igényszintje* és a közösségi döntéseket az élet minden területén igénylő, a szakértők uralmát eleve kizáró *nyílt társadalom* és gazdaság követelményei között. Utóbbi igényli, hogy az oktatáspolitikától a szolidaritás mértékéig, a legkülönbözőbb értékek – például család és párkapcsolat, közösségi vagy egyéni szükségletkielégítés- közti választást, a stratégiák ellenőrzését. Az utóbbiak természetük szerint *tudományos alapozást és társadalmi párbeszédet* igényelnek. Mindkét okból- a szakmaiság és az értékrend szerepe miatt- bizonyára nem követhetik az átlagválasztó pillanatnyi kénye-kedvét mutató közvéleménykutatási jelzéseket.

A tudományos sajátosságok miatt a közgazdaságtanban közkeletűen *előfeltételeznünk kell*, hogy a kormányzat törekszik az adott időszakban rendelkezésre álló megbízható információk összegyűjtésére, rendszerezésére és a legtöbb esetben nyílt eszmecserét követően az értékrendje és programja alapján hoz döntéseket, *az ország hosszú távon is fenntartható fejlődésének érdekében*. Ez természetesen erőteljesen normatív felfogás, aminek a valóságban megfigyelt országok és kormányzatok igen eltérő mértékben felelnek meg. Mégsem fölösleges, hogy az elmúlt években meglehetősen komolytalanná vált – az *infotainment* stílusjegyeit már-már kötelező erővel alkalmazó – közbeszédben saját elemzési szempontunkat nyíltan megfogalmazzuk. Van ugyanis olyan felfogás mely szerint a dolgok „természetes rendjének” kellene tekintenünk a napi közvéleménykutatási eredmények hatásának bármiféle távlatos vagy szakmai megfontolás elé helyezését, legyen szó demográfiáról vagy környezetvédelemről, államadósságról vagy éppen adórendszerről.

A közgazdaságtanban a kétezres évekre a *jó kormányzás* vált zsinórmértékké. Ez a közkeletű egyensúlyi és növekedési szempontok mellett az emberi előrehaladási mutatók/HDI egész során, a korrupciómentességen és az állampolgárok- köztük a szegények – *részvételén* alapuló gyakorlatot tekinti kívánatosnak. Mi nem

tekintjük feladatunknak, hogy e közkeletű fogalmat fejtegyük. Ehelyütt csupán visszautalunk arra, hogy a *minőségi* és a *fenntarthatósági* szempontok, valamint a *szabadság* és az *értékrendi* kérdések bevonása – akár a rövid távú mennyiségi bővülés szempontja ellenében is – ma már sem újszerűnek, sem külön indoklást igénylőnek nem tekinthető a nemzetközi szakirodalomban/Sen,2003/. A következőkben azokat a mozzanatokat vesszük számba – nyilván nem teljeskörűen- amelyek a két vizsgált országcsoporthoz gazdasági kisklásában szerepet játszhattak.

a/ Általánosan megfigyelhetővé vált az, hogy minden gazdasági vagy társadalmi kihívásra a *közterhek csökkentése* tűnt a megfelelő megoldásnak. E sorok szerzője többhelyütt is érvelt amellett, hogy a hagyományos, reform előtti európai jóléti államokban, különösen a rajnai és a skandináv változatban az állam túlterjeszkedése volt megfigyelhető. Az átalakulás összefüggésében pedig nyilván érvényes lehet az az általánosabb összefüggés/Tanzi, 2005/ ami a *nagyobb állam- nagyobb járadékvadászati lehetőségek* összefüggést hangsúlyozza, és az „ideális” állam mértékét a 30-35 százalékos kiadás/GDP tartományba helyezi. Kézenfekvő, hogy a fenti mérték inkább egyfajta *tájékoztató pont*, és semmiképp se elméleti mérce, amit mindenkinek minden időszakban célul kellene tűznie¹⁵. Mivel az idézett adat statisztikai tény a 80-as és 90-es évtized világtárgyában, ezt vita tárgyává tenni akkor sem lehet, ha a kétezres évek során néhány államban, például Írországból az állami kiadások szintje elérte a 36.4százalékos 2007-re. Hisz más esetekben, például Dániában ez az arány az 1995.évi 59.5%-ról 50,6%-ra, Svédországban 65,5-ről 52,2%-ra, Romániában pedig a 200.évi 48.4-ről 36,9-re mérséklődött,¹⁶ miközben a gyorsan fejlődő ázsiai és észak-afrikai országokban és az Egyesült Államokban az újraelosztás aránya nem haladta meg a korábbi- nagyjából 30 százalékos-mértéket.

Másfelől mind az idézett írás gazdag adatbázisából, mind a Világbank statisztikáiból/WDR,2008/ egyértelmű, hogy az elmúlt negyed században *nem találunk egyetlen olyan országot sem, ahol az újraelosztás erőteljes, és a fenti szintet mondjuk 10-15 százalékkal meghaladó újraelosztási rátája mellett a világtárgyat tartósan*

¹⁵ Például a közép-európai államokat jellemző alacsony munkapiaci részvételi arány és a széles körű rokkant- és előnyudtíjazások, valamint a tömeges felsőoktatás, mint szabadidő-eltöltési funkció kiterjedtsége és az egészségügy nagyfokú állami monopolizáltsága mellett az állami újraelosztás aránya a jelzettől 5-7 százalékponttal magasabb lehet és lesz is a valóságban. Ez azonban nem normatíva, hanem kényszer szülte megbékélés a hatékonyságot nem szolgáló társadalmi valósággal.

¹⁶ ECB: *Statistics Pocket Book*, September 2008. Frankfurt/M., 46.o.

*meghaladta volna a növekedés üteme. A felzárkózó országokban az állami újraelosztás aránya vagy **eleve alacsony** volt, mint Kínában, Dél-Koreában, Hong-Kongban, és az észak-afrikai országokban, Botswanában és Mauritiuson, vagy éppenséggel **erőteljesen mérséklődött**, mint Chilében, Írországban, de Svédországban és mint láttuk, Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában is. Ezért is érthető, hogy a balti államok már a 90-es évektől, a balkániak pedig a kétezres években irányt vettek a fentiekre.*

Egyfelől szembeötlő, hogy e fordulat révén valóban sikerült a gazdasági növekedést viszonylag hosszú időn keresztül – egy évtizeden át vagy még tovább – magas szinten tartani, ami önmagában véve jó. A kérdés az, hogy ez elégséges-e, fenntartható-e és hogy a jövőt mennyire alapozza meg. Hiszen az egy főre jutó jövedelem tekintetében Észtország az EU-27 átlagának 68.3 százalékán állt 2006-ban, Lettország megfelelő értéke 54.6 százalék, Litvániáé 52,1 százalék, míg Bulgáriáé alig 36,7százalék, Romániáé pedig 38,8 százalék, vagyis igen messze vannak attól, hogy a növekedés az EU átlag 2006-2007-ben megfigyelt 3,1 és 2,9 százalékos szintjére süllyedve is kielégítőnek lehetne mondható.¹⁷ Az is elgondolkoztató, hogy **hosszabb távon mennyire volt előnyös a valutatanács rendszere, ami nemcsak az árfolyam- és így a kamat- politika eszközét vette ki a kormányzat kezéből, hanem **a pénzügyi szabályozás kiépítését is elhanyagolhatónak láttatta**. Hiszen ha viszonylag hamar – a terveknek megfelelően 2005-2006 során – sor került volna az euró-övezetéhez való csatlakozásra/a balti esetben/ ez a szabályozás egészének importálhatóságát is jelentette volna. Vagyis a göröngyös út lerövidíthetőnek tűnhetett. Az ismertetett fordulatok után azonban **épp az bizonyul hátránynak, ami az előnynek tűnt.****

b/ Az alapfokú megközelítés a *be nem avatkozás politikájának* szellemét sugallja, akkor is, ha jobb kiadásban a külső gazdaságosság, a piaci kudarcok, a koordinációs zavarok és az érdekcsoportok figyelembe vétele *együttesen elvileg is indokolja a kormányzati beavatkozást.*¹⁸

Az általunk vizsgált országcsoportban mintha nem vették volna komolyan azt, hogy a növekedés fenntarthatósága érdekében időnként a konjunktúra egészének simítása is szükséges, nemcsak a

¹⁷ Forrás: ECB: *Statistics Pocket Book*, June, 2008. Frankfurt/M., 38-39.o.

¹⁸ A “kommunizmus kísértetének” Angliából újrainduló időszakában nem árt emlékeztetni arra, hogy gyökeresen más dolog a szabályozás- ami sok esetben csak részben és utólagosan állami – és más dolog az államosítás, vagyis a gazdasági egységek működésébe történő aprólékos beavatkozás, ami 2008 őszén a német és a francia bankoknál is megfigyelhetővé vált.

fogyasztásé, s ebben *a kormányzatnak is tevőleges szerepe lehet*. Ez konkrétan azt jelenti, hogy pangás idején élénkítő, túlpörgés esetén fékező/hűtő intézkedések szükségesek, a pénzügyi és társadalmi fenntarthatóság érdekében, valamint a közismerten jóléti veszteségeket okozó kilengések elkerülése végett. E tekintetben lehet fontos *a növekedési potenciál helyes kalibrálása, annak minden bizonytalansága ellenére is*/Antal,2004/.

Ezek az összefüggések a gazdaságpolitika nyelvére is lefordíthatók. Sőt ezek a növekedés reálisan várható üteme tekintetében ha nem is hajszálpontos, de a gyakorlat eligazítására alkalmas tájékoztató pontokat szolgáltathatnak. Ha abból indulunk ki, hogy az idézett kötet 3 százalék körülre teszi a magyar gazdaság évtizedes növekedési potenciálját, akkor a velünk nagyjából azonos szinten lévő Észtország és Szlovákia trendértéke aligha lehet a tíz százalék körüli tartományban... Ha ehhez hozzá vesszük, hogy Észtország esetében a fizetési mérleg hiánya 2006-ban már a GDP15,5 százalékát, 2006-ban 17,4%-át és 2008-ban is 13,9%-át érte el¹⁹, szembeszökő, hogy a fékezés mellett józan érvek szóltak volna. Mint a többi állam statisztikáit taglalva láttuk, ez mindenütt *késve és kényszer hatására* következett csak be.

Az sem közömbös, hogy a fellendülésből származó bevételek egy részét *a jövőt megalapozó*- bár rövid távon sem népszerűségi, sem érdekcsoport szempontból nem fialó környezetvédelmi, oktatási és infrastruktúrafejlesztési célokra fordítják-e, vagy csak a folyó termelés és fogyasztás politikai mutatói számítanak. Mind az EU a balkáni országokat érő rendszeres elmarasztalása – a jorgend reformja ügyében -, mind a baltiak közismerten nem igazán jó környezeti és fizikai infrastrukturális állapota, végül a mindkét országcsoporthat jellemző *lanyha kivitel*- különösen a K+F igényes körben – arra utal, hogy a „majd megoldódik magától” kísértése igen erősnek bizonyulhatott.

c/Mindezzel összefüggésben láttuk, hogy *a költségvetési politika* mintha kimerült vona az egyensúlyórzésben. Ez természetesen fontos, sőt magyar szempontból kimondottan irigylésre méltó mozzanat. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a gazdaság lehűtésének eredményes eszköze lehet az adóemelés, különösen ha e bevételeket a jövő lendületét és fenntarthatóságát megalapozó, részben közpénzekből fedezett vagy legalább államilag támogatott „improduktív”

¹⁹ UniCredit Gruop: i.m.14.o.

fejlesztések megvalósítására fordítják. Jól ismert tekintetben a skandináv példa, ahol a K+F-től az intézményi infrastruktúra fejlesztéséig, sőt az emberek élethosszig tartó tanulását megalapozó alap- és felnőttképzési rendszernek jelentős szerepe van ezen országok tartós világgazdasági versenyképességében. Úgy tűnik, az effajta – nem feltétlen piacellenes és nem is importkeresletbővítő²⁰ – állami szerepvállalásra a két országcsoportban nemigen került sor, ami a jó évek lehetőségeinek ki nem használásával *közvetlen oka* lesz a későbbi évek tartósan alacsonyabb *ütemű* és gyengébb *minőségű* fejlődésének.

d/ Jól látható, hogy a 90-es évek közepének kedvezőtlen tapasztalatai ellenére a két országcsoportban nemigen haladt előre a szabályozás, különösen pedig a *pénzügyi élet* minden szempontból szükséges *korszerű szabályozásának* kérdése. Ha ugyanis egy ország vezetése – különféle megfontolásokból²¹ – erőteljesen megkötí saját kezét, részint a valutatanács révén, részint pedig a bankszektor egészének – más szempontból előre mutató – külföldi kézbe adásával, akkor a következményekkel is számolnia kell. Nevezetesen azzal, hogy maga teremtette azt a helyzetet, amikor *eszköztelenül kénytelen nézni* a gazdaság hajójának sodródását a hitelezés- nemzetközi folyamatok gerjesztette – hullámverésén.

Nem teljesen meglepő- és az újabb keletű pénzügyi főáramú elemzésekre / jó összegzését ld :Komáromi A.2008/ némiképp rácafol – az is, hogy a *pénzmennyiség* alakulása, különösen a hitelcsatorna révén, láthatólag *erőteljesen hat az áremelkedések hosszabb távú irányzatára*. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az árfolyam rögzítésével csak ideig-óráig lehet hitelességet és stabilitást kölcsönözni. Továbbá alátámasztást nyer az – az EKB működésében is meghatározó- felismerés, hogy *a pénzmennyiség alakulása- ami nemcsak a jegybanktól függ - már középtávon sem közömbös*. Míg ez a felismerés a két legsikeresebb antiinflációs történetű intézmény, a svájci jegybank és a Bundesbank gyakorlatából adódik, a nemzetközi divatáramlat követése a vizsgált országokban átmenetileg

²⁰ Ha az egyensúlytalanság fő tényezője a keynesi elméletben eleve mellőzött külső fizetések terén jelentkeznek, akkor fontos elem lehet, hogy az állami politika a keresletet a belső piacra terelje és/vagy lelassítsa.

²¹ Az a szempont, hogy ne kelljen az orosz bürokráta bízni a független új állam pénzügyeit, legfőlegbb kezdetben játszhatott szerepet, hisz mára nagy számú és jól képzett fiatal szakember van mindhárom államban. Az viszont, hogy eképp másfél évtizeden át kvázi-automatikusan a pénzstabilitást importálták és az állami önkényeskedést korlátozták, komoly megfontolásnak bizonyulhat hosszabb távra is. Hisz átmeneti visszaesésük ellenére a baltiak toronymagasan állnak minden teljesítmény-mutató tekintetében egykori sorstársaik, köztük az egykori birodalmi központ Oroszország előtt/WDR,2008, statisztikai melléklet ami a HDI-ket is tartalmazza/..

eredményesnek bizonyult. Az izgalmas kérdés egyebek mellett az, hogy a 2007-2009 folyamán- eredendően belső okokból, a világ pénzügyi viharait már megelőzve kialakult - kisiklás *mekkora hitelesség-vesztéssel társul*, azaz hogy a *várakozásokba* épül-e, avagy a piaci szereplők *átmenetinek* tekintik. De még az utóbbi esetben is megmarad az a sérülékenység, ami a valutablokkból való kimaradást kockázatosá teszi.

e/ Végül de korántsem utolsó sorban jól látható, hogy a gazdaság gyors növekedésének és az uniós csatlakozást övező lelkesültségnek az éveit az elemzett országok kormányzata *nem használta fel hosszú átfutású strukturális reformok elindítására*. Ez egyfelől érthető, hisz a reformok nem népszerűek. Másfelől viszont a reformok politikai gazdaságtana szerint ez az az időszak, amikor a veszteségek ellentételezésére, a leginkább leszakadók kárpótlására mód és lehetőség lett volna. A súlyosabb válság nyomása alatt kikényszerülő szokásos, de nem optimális- reform társadalmi és gazdasági költsége értelemszerűen csak nagyobb lehet majd. Amíg viszont ezek elmaradnak, addig a növekedésnek csak a felszíni és átmeneti forrásai adóttak, hisz közismert, hogy az alacsonyabb fejlettségi szint *csak esélyt adna* a felzárkózásra. Előfordulhat – és Dél-Olaszországtól Kelet-Németorszáig és Portugáliáig elő is fordult – hogy a felzárkózás már jóval *előbb elakad*, hogy az adott térség elérte volna a viszonyítási alapul szolgáló átlagértéket. Ennek a veszélye - a két országcsoport gyenge szerkezeti és minőségi jellemzői okán - bizony egyáltalán nem zárható ki.

Miért nem cselekedtek?

Az előzőekben sokféle mozzanat befolyását vizsgáltuk, ennek ellenére sem egyértelmű, mi váltotta ki a túlnyomórészt elkerülhető hibákat. A közgazdasági irodalomban általában és az adott országok összefüggésében is *ismertek voltak* mind a diagnózis, mind a terápia főbb elemei. A következőkben ezért előzetes és nem teljes okfeltárásba fogunk.

1. A fenntartható gazdaságpolitika feltételei közé szokták sorolni az erős kormánypartot és *a pártokon átívelő közmegegyezést* a főbb célok és értékek tekintetében. Ez a helyzet szembeszökően *nem állt fenn* sehol az átalakuló országokban. A rendszerváltozást vezénylő gyűjtőpártok szétestek, az egyes országokban többször is átrajzolódott a politikai paletta. Többnyire nem jött létre tartós egyetértés, különösen az unión

belül követendő irányvonal tekintetében nem. Még ahol a viszonylag tartós jelenségnek tekinthető utódpartok visszavisszatérnek a kormányzatba, mint a balkáni államokban és Litvániában is, ott is jellemző, hogy e képződmények széles és sok tartalmi kérdésben megosztott koalícióként működnek, csakúgy, mint az időről-időre újáalakuló jobboldali képződmények, Lettországból pedig a sokpártiság jellemző.

Ma úgy tűnik, *téves* az a politikatudományi közhely, ami a *kétpártrendszer*t a gazdasági stabilitás zálogaként láttatja. Ha az egyes pártokon belüli szellemi és érdek-megosztottság, ami a hagyományos területi és nemzedéki, műveltségbeli törésvonalakhoz is társul, *egyetlen párton belül is kölcsönösen egymást kioltó kezdeményezésekhez* és így egyfajta sodródáshoz vezethet. Ha nem jön létre- vagy éppen felbomlik a korábbi időszakot jellemző- szakmai- és elitmegegyezés, akkor a kormányzás nem képes távlatos átalakításokra, még reformideológia hangoztatása mellett sem.

2. Az összes átalakuló országban, így az általunk vizsgáltakban is, *főlerősödött* a kétezres években az *újraelosztási ideológia*. Ennek alapját képezi a magánosítással és a demokratikus versennyel kialakult hatalmi és főképp vagyoni viszonyok alacsony elfogadottsága. A legitimitás bizony nem merül ki a parlamenti szavazatok 50 % + 1 arányú többségének megszerésében. Inkább azt jelenti, hogy *a legyőzöttek is elfogadják* –még hozzá igazságosnak és őket is kötelezőnek- a verseny végkimenetelét. Erről azonban többnyire szó sincs, amiértis a hatalomra készülő erők erőteljes, és a valós viszonyokból nem következő „igazságtételi” ötleteket hangoztatnak, aminek révén a legaktívabb szavazókat próbálják mozgósítani. Mivel a nyugdíjasok jó része a balti államokban az állampolgársággal sem rendelkező oroszajkú népesség, ezért ott nem figyelhető meg a visegrádi államokat jellemző szavazatvásárlás.

Ugyanakkor a különféle jellegű *korrekcióknak széles tere marad*, legyen szó a mezőgazdaságról, a volt tulajdonosokról, a középosztály különféle rétegeiről vagy egy-egy állam elmaradottabb térségeiről. Vélhetőleg már az is aláássa az euró-övezeti országokat mégiscsak jellemző gazdaságpolitikai egyetértést, ha az újraelosztás, nem pedig az össztermék növelése kerül a közbeszéd középpontjába.

3. A korábbi évek *elhalasztott fogyasztása* elemi erővel tört át. Mindkét országcsoporthban a kormányzatok a nemzeti legitimáció és saját teljesítményük szempontjából elengedhetetlennek vélték, hogy a 80-as évtized tervgazdasági szétesését, majd az 1991-et követő transzformációs visszaesést követően *kézzel foghatóvá* válják a gazdaság lendülete. Ehhez képest az előző részben kifejtett általános közgazdasági megfontolások tankönyvízü bölcsességeknek tűnhettek. A Norvégiában és Oroszországban is alkalmazott stabilizációs alap, amikor a ma többleteit a holnap előre látható- például nyugdíj- igényeinek fedezésére rakják félre²², e hangulatban teljesen életidegen, így föl se merülhetett. Sőt, a helybéli elemzők túlnyomó része sem osztotta a nemzetközi befektetők aggodalmaskodását, részben azért, mert *a gyors euró-bevezetéssel áthidalhatónak* vélték. És valóban, ha az unió korábbi időszakait jellemző távlatos stratégiai megközelítés érvényesült volna, a balti államok elhanyagolható gazdasági súlya és gyors növekedése akár kirakat-országokká is tehetné volna őket. Persze- mint a 2007-2009.év ismét emlékeztetett- pénzügyi megrázkódtatás a klasszikus latin-amerikai módon, vagyis *a magánhitelek elfutásából is* létrejöhet, nemcsak az uniós szabályok terelte államok félrelépéséből.
4. Mivel a gazdasági növekedés mindkét országcsoporthban javuló költségvetési egyensúly, sőt a balti és a bolgár esetben *többletek mellett ment végbe*, az intézményi reformok épp úgy *halaszthatónak* tűntek, mint a távlati kérdések, így a nyugdíjrendszer, a környezetvédelem, a K+F vagy az oktatási rendszer karbantartása és távlatos átalakítása. Pedig a reformok politikai gazdaságtana szerint épp a többletek jelenthetik a nagy átalakítások évadját, hisz akkor van fedezet mind az átállás költségeire, mind pedig az átmeneti vesztesek kárpótlására. Ezt a felismerést azonban egyszerűen mellőzték.
5. Fölmerülhet, hogy az EU a csatlakozási folyamat egészében, különösen pedig befutójában épp az intézményépítést követelte meg az új tagoktól, ami elvileg és általában igaz. Gyakorlatilag azonban az uniós bővítésénél, mint minden korábbi hasonló alkalommal, a geopolitikai megfontolások túlsúlya érvényesült. A 90-es évek végén átmenetileg fontosabbnak és sürgősebbnek is tűnt azt kimutatni, hogy Oroszországnak nincs beleszólása az

²² Például hosszú lejáratú külföldi papírok vagy vállalatrészek jó megtérülésű befektetésként fialnak közben.

EU bővítési terveibe, semmint szigorúan és tartalmilag számonkérni az intézményi előrehaladást. Ezért fogadhatta el az EKB a nyilvánvalóan primitív valutatanácsi megoldást ERM-2-vel összeegyeztethetőnek, miközben a csúszó leértékelést/joggal/ nem tekintette annak. A rövidre zárás pedig az intézményfejlődés dinamikus szempontjának elhanyagolását tartósította, így a tegnap győzelme a ma vereségének- a visszaesésnek – közvetlen előidézőjévé is vált.

6. Mivel az uniónak az említett területeken sincs nemzetek feletti kompetenciája, az EU Bizottságtól és a szakértőktől érkező felvetéseket és a tudományos élet egy részének nem szűnő kritikáját *el lehetett háritani*. Mivel mindkét országcsoportban jelentős volt az átalakulást követő visszaesés, a növekedés a későn jövő országoknál szokásoson túl is önértékké vált. Ebből a szempontból kifejezetten ellentmondásnak tűnik viszont az elviekben mindenki által- legalább szakmailag- pártolt harmadik generációs *strukturális reformok elhalasztása*, hiszen a tárgyalt két országcsoport egyikét sem jellemezte a kontinentális európai államok túlnyomó többségét jellemző politikai és társadalmi „egyensúly”, vagyis a kormányzati cselekvésképtelenség.

Jó úton a rossz végállomásra?

Befejezésül néhány általánosabb érvényű következtetést fogalmazunk meg, előzetes jelleggel, ami a vizsgált időszakon és országcsoporton túlmutató érvényű lehet. A leglényegesebb bizonyára az a felismerés, hogy *összetett kérdésekre reménytelen egyszerű válaszokat keresni*, pusztán azért, mert a média minden elemzőt és közszereplőt erre szorít. A másik felismerés pedig az, hogy fájdalmas változtatásokat *halogatni általában nem érdemes*, mert később a kín nagyobb, nem kisebb lehet. Éppenséggel a múlandó jó évek lettek volna igazán alkalmasak ezek beindítására és a vesztesek kárpótlására, míg a kényszer hatása alatt valószínűbb, egyben fájdalmasabb is a cselekvés.

a/ *Az intézményépítés hátra sorolása nem ártatlan játszadozás*. Mivel az intézmények, mint játékszabályok, a gazdasági szereplők millióinak viselkedését alakítják, elmaradottságuk előbb a szerkezet elmaradásában, aztán a jövedelem- különösen az exportbevétel elégtelenségében, majd pedig a *növekedés* ebből adódó *tartós lassulásában* válik kézzel foghatóvá. A felzárkózás és az uniós

csatlakozás egyszeri nagy esélye, ami a játékszabályok átszabását is szolgálhatta volna, *kihasználatlanul maradt.*

b/ A költségvetés és a növekedés egymástól nem függetleníthető. Míg egyfelől igaz, hogy a fenntartható növekedéshez a kiegyensúlyozottan fenntartható államháztartási pozíció tartozik, az azonban már nem igaz, hogy e megállapítással vége is lenne a dalnak. Korántsem közömbös, hogy az egyensúly, sőt a többlet *milyen okokból adódik, hogy milyen „minőségű”.* Esetünkben a tanulság az, hogy a rendszeres többlet ugyan a növekedés szempontjából feltétlen előnyösebb a hiánynál, némely esetben azonban túlzásnak is bizonyulhat. Egyfelől a túlpörgetés mindig hiba. Másfelől a többleteknek a tartós növekedés *peremfeltételei* megteremtésére való fordítása kvázi kötelesség, legalábbis a főntebb tárgyalt jó kormányzás és távlatos stratégia részeként az kellene, hogy legyen. Ezért az adott időszak kormányzatai legalábbis *elmulasztották az* adódó lehetőségek jó hasznosítását, később pedig csak jelentősebb elosztási konfliktus árán tudják majd ezt helyrehozni.

c/A gazdasági aktivizmus veszélyeit széles körű irodalom tárgyalta. A most vizsgált két országcsoport épp azért volt rejtélyes számunkra, mert a hagyományos közgazdasági fölvetés kontollcsoportját adta. Vagyis olyan állapotokat, amikor nem a kontinentális Európában szokásos túlbuzgóság, hanem a *nem cselekvés válik a gondok forrásává.* Kézenfekvő ez a szabályozás elmulasztásánál csakúgy, mint a távlatos feladatok elhanyagolásánál. Súlyosbító körülménnyé válhat, ha ez ráadásul a nemzeti identitásformálás eszközévé és jelképévé magasztosul, mint a balti esetben, mert ez a gyakorlatias alkalmazkodást megnehezíti.

d/ Elemzésünkben olyan országokat vontunk be, ahol a *hagyományos állami pénzszerzésnek se híre, se hamva,* hisz mindegyiket magas növekedés, visszaszoruló állam és költségvetési többletek jellemezték a 2000-2007 közti években. Itt egy ellenkező előjelű hibához vezetett a helyes gazdasági tételek leegyszerűsítő alkalmazása. Ugyanakkor e gyakorlat kevésbé szembeszökő, nem azonnal jelentkező következményei az évtizedes léptékű, vagyis a *növekedéselmélet* szintjén értelmezhető felzárkózás, és a társadalmak tartós versenyképessége szempontjából *nem kevésbé kártékony,* mint az EU számos állama mellett Magyarországot is sújtó ódivatú állami költségek. Ez pedig – a tartósulós *árfolyamkockázat és a magasabb kamatszint* csatornáján- az euró-övezetből kimaradó valahány ország növekedési potenciálját is, és eképp a tényleges növekedési ütemét is

a lehetségesnél alacsonyabbra állítja be. Ez nyilván csak hozzáadódik ahhoz az alapvető kockázathoz, amit az árfolyam kilengéséből és/vagy a fizetési mérleg mértéktelen egyensúlytalanságából adódó hullámvész jelent mind a kül- mind a belföldi befektetők számára/már aki nem néhány hétben gondolkodik/. A balti államok 2008 őszére nyílttá és jelentékeny mértékűvé vált visszaesése ezt egyértelműen igazolja.

A jelen elemzésben azt a – közbeszédben gyakorta felmerülő- kérdést taglaltuk, hogy „inkább eurót vagy inkább autópályát” akadjunk. Olyan országok tapasztalatát vizsgáltuk, amelyek az autópályák metaforájában megjelenő, gyorsított felzárkózást választották, és nem a felelőtlen állami pénzszerzés miatt nem érték az euró kikötőjébe. Megállapítottuk, hogy a gazdaságpolitika néhány egyszerű szabályra redukálása és az összetettebb feladatok elhanyagolása csak rövid távú eredményeket hozhatott és így hozott is. A valutablokk adta védelem és alacsonyabb kamatszint, valamint a külső finanszírozási korlát ledöntése ugyanis a kis nyitott gazdaságokban a fenntartható felzárkózás *peremfeltétele*/ha nem is elégséges hozzá/. Ennek felismerése a döntéshozókat épp úgy terheli majd, mint az elemzőket, de a politikai erők véleményformálót, sőt a szélesebb értelemben vett közvélemény-alakítókat is, az egyetemi oktatóktól a sajtómunkásokon át a köztereken, különösen az elektronikus médiában rendszeresen- és nem mindig felelősségérzettel - megszólalókig.

H I V A T K O Z Á S O K

1/ANTAL László/2004/: *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Budapest: a Közgazdasági Szemle Alapítvány kiadása.

2/BACKÉ,P. – ÉGERT,B.- WALKO,Z./2007/: *Credit Growth in central and eastern Europe reconsidered.* Bécs: ÖNB *Focus on European Integration*, 2.sz/online: www.onb.at

3/BÖNKER,F./2008/: *Von der Europaisierung zur De-Europaisierung? Das Beispiel der Steuerpolitik in Ostmitteleuropa.* In: BÖNKER,F. – WIELGOHS,J.szerk: *Postsozialistische Transformation und Europaische /Des/integration.* Marburg: Metropolis Verlag, 199-210.old.

4/CINCIBUCH,M.- PODPIERA,J./2006/: Beyond Balassa-Samuelson: real appreciation in tradables in transition countries. *Economics of Transition*, 14.évf.3.sz.,547-573.old.

5/CSABA László/2006/: *A fölemelkedő Európa*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

6/CSABA László/2008/: Mere tovább, Európa? *Magyar Szemle*, új folyam, 17.évf./5-6/.szám, 35-61.old, elérhető online is: www.magvarszemle.hu

7/DARVAS Zsolt- SZAPÁRY György/2008/: Az euró-övezet bővítése és euróbevezetési stratégiák. *Közgazdasági Szemle*, 55.évf.9.szám

8/DORNBUSCH,R. – EDWARDS,S., szerk/1991/: *The Macroeconomics of Populism in Latin America*. Chicago: The University of Chicago Press.

9/DYSON,K.szerk./2006/: *Enlarging the Euro Area: External Empowerment and Domestic Transformation in East Central Europe*. Oxford- New York: Oxford University Press.

10/ ERDŐS Tibor/2003/: *Fenntartható gazdasági növekedés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

11/FODOR István- JÁRAI Zsigmond-PARRAGH László/2008/: *Túl az idők jelein*. Budapest: az Éghajlat Könyvkiadó.

12/GYLFASON,Th. – ZOEGA,G./2006/: Natural resources and economic growth: the role of investment. *World Economy*, 29.évf.8.sz.,1091-1115.old.

13/GYŐRFFY Dóra/2008/: Költségvetési kiigazítás és növekedés az Európai Unióban: tanulságok Magyarország számára.*Közgazdasági Szemle*, 55.évf.11.szám.

14/IVÁN Gábor/2008/: *Bevezetés az Európai Unió költségvetésébe*. Budapest: Osiris Kiadó.

15/KARSAI Gábor-VÉRTES András, szerk/2007: *Cikkek a cakkokról*. Budapest: a Gazdaságkutató ZRt kiadása, november.

16/KÁDÁR Béla/1977/: *Latin-Amerika gazdasági dilemmái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

17/ KOMÁROMI András/2008/: A monetáris aggregátumok szerepe a monetáris politikában. Budapest: *MNB Tanulmányok*, 71.szám/január, elérhető: www.mnb.hu

18/LÁMFALUSSY Sándor/2008/: *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

19/LENGYEL László/2008/: *A halál kilovagolt Magyarországról*. Budapest: Helikon Kiadó.

20/MATOLCSY György/2008/: *Éllovasból sereghajtó.Elveszett évek krónikája*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó.

21/ MURAKÖZY László, szerk/2007/: „*Fecseg a felszín és hallgat a mély*”. *Tudatok és tudatalattiak a gazdaságpolitikában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

22/RIMSICS,I./2008/: Recent economic developments and banking in Latvia. Riga: June, at: www.bank.lv/eng , letöltve júl.2.

23/SEN,A./2003/: *A fejlődés, mint szabadság*. Budapest: Európa Kiadó.

24/SZEGVÁRI Iván/1988/: A gazdaságpolitika eredménytelen küzdelme a külgazdasági egyensúlyhiánnyal /1979-1986/, I-II.rész. *Külgazdaság*, 32.évf./7-8/ és 9.szám.

25/ TANZI,V./2005/: The economic role of the state in the 21st century. *CATO Journal*, 25.évf.3.sz.,617-638.o., elérhető: www.cato.org

26/WDR/World Bank/2008/: *World Development Report, 2008*. Oxford – Washington,D.C: Oxford University Press for the World Bank.